
КАЛИЩУК С.М.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології,
психології та гуманітарних
дисциплін, Криворізький
факультет ДВНЗ «Запорізький
національний університет»,
м. Кривий Ріг

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ЦІННІСНО-РОЛЬОВОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

У статті розкривається підхід до побудови структурно-функціональної моделі ціннісно-рольового компонента професійного становлення особистості майбутнього психолога. Визначено складові професійної позиції: «цінності», «регуляція», «інтенційність», «рольова поведінка» та діагностичні критерії їх дослідження.

Ключові слова: ціннісно-рольовий компонент, структурно-функціональна модель, професійна позиція.

В статье раскрывается подход к построению структурно-функциональной модели ценностно-ролевого компонента профессионального становления личности будущего психолога. Определены составляющие профессиональной позиции: «ценности», «регуляция», «интенциональность», «ролевое поведение» и диагностические критерии их исследования.

Ключевые слова: ценностно-ролевой компонент, структурно-функциональная модель, профессиональная позиция.

The article reveals the approach to the construction of structure-functional model of value-role component in the professional growth of future psychologists. The components of a professional position are «valuables», «regulation», «intentionality», «role behavior» and diagnostic criteria for research.

Key words: valued-role-play component, structure-functional model professional position.

Постановка і актуальність проблеми. У сучасних умовах соціально-економічних змін, виникнення складних технологій і нових видів професійної діяльності актуальним стає попит на психологічні послуги в різних сферах суспільної діяльності та, відповідно, зростають вимоги до системи професійної підготовки майбутніх психологів. Актуальність дослідження обґрунтовується недостатністю розвитку ціннісних орієнтирів майбутньої професійної ролі в умовах когнітивно зорієнтованого навчання і розподілу навчальної діяльності на навчальні дисципліни, що ускладнює усвідомлення майбутніми психологами змістів і значень психологічної діяльності та прийняття майбутньої професійної ролі в якості важливого життєвого пріоритету. Усі рівні психологічної діяльності (конкретні види і ситуації; типові функції і завдання; професійні дії і навички) визначаються ціннісним змістом професійної ролі, а тому відбиваються ціннісно-рольовим вектором професійного становлення особистості, розвиток якого залежить від сенсорного, когнітивного та поведінкового потенціалу особистості, накопичення досвіду «ціннісного переживання професійних подій і їх усвідомлення» (Ф. Ю. Василюк), формування ціннісних змістів професії та екзистенційного залучення майбутнього психолога в процес власної «психоархітектури» (О. Є. Сапогова).

Метою статті є побудова концептуального підходу до дослідження динаміки цінностей й змістів професійної діяльності у процесі професійного становлення особистості майбутнього психолога.

Виклад основних положень. Використання системно-структурного й онтологічного підходів дозволило побудувати загальний простір для відображення теорій професіогенезу, визначити окремі проекції багатомірного об'єкта й виділити п'ять рівнів психологічного аналізу професійно-

го становлення особистості: потребо-енергетичний (Є. Бордін, У. Мозер), структурний (Г. Боген, Дж. Голланд, Ф. Парсонс), онтогенетичний (Б. Г. Ананьєв, Т. В. Кудрявцев, Д. Сьюпер), функціональний (О. Г. Асмолов, Е. Ф. Зеєр, Є. О. Клімов, Б. Ф. Ломов, Д. Тидеман) та акмеологічний (О. О. Деркач, Л. В. Копець, К. Маслач, М. С. Пряжников, О. П. Сергєєнкова, В. О. Сластьонін, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева). Проведений аналіз дозволив визначити професійне становлення особистості як послідовний інтегративний процес реалізації об'єктивно закладених тенденцій розвитку особистості, обумовлений зовнішніми й внутрішніми детермінантами, що виступають як значимі обставини й рушійні сили переходу можливостей особистісного й професійного потенціалу в дійсність, у здійснення професійної ролі. Побудована узагальнена концепція професійного становлення особистості з такими основними положеннями:

1) відзначаючись неповторним характером, професійне становлення особистості в якісних особливостях та закономірностях, у певних стадіальних характеристиках є універсальним і типовим для всіх;

2) перехід від однієї стадії до іншої ініціюється змінами соціальної ситуації розвитку, провідних діяльностей та життєдіяльності суб'єкта (зовнішні умови) і перебудовою особистісної ієрархії потреб, мотивів, цінностей, сенсів, цілей (внутрішні умови), що призводить до розвитку професійно зумовлених психологічних новоутворень;

3) на кожній стадії професійного становлення особистості суб'єктивне наповнення сенсами, ставленнями та установками є своєрідним, що зумовлює специфіку ціннісно-рольового компонента та визначається умовами освітнього, професійного та особистісного буття;

4) ціннісно-рольовий компонент професійного становлення особистос-

ті виступає інтегруючою й спрямовуючою засадою між суб'єктністю особистості професіонала, технологічною осначеністю знаннями, уміннями, навичками та рольовою варіативністю здійснення професійної діяльності.

Як процес складання окремих елементів у системну цілісність професійне становлення підкоряється закономірностям функціонування особистості на різних етапах її онтогенетичного розвитку. Тривалим за часом і значимим по важливості виступає період навчання у вищому навчальному закладі. Освітньо-професійний простір виступає умовою побудови картини світу – «життєвого поля особистості» (К. Левін), що включає в себе особистісний, соціальний, ціннісний і професійний аспекти взаємодії елементів загальної системи «особистість - освіта - професія». З яких ціннісний аспект інтегрує глобальну характеристику світоглядних і поведінкових параметрів особистості, сенсів й стратегій життєдіяльності, визначає духовно-моральні засади освоєння особистістю професійних ролей.

Освітньо-професійний простір розглядається нами як середовище, що детермінує входження особистості в «цілісне буття культури» (О. О. Суслова) і напрацювання досвіду соціально й професійно обумовлених «переживань» (С. П. Іванова), а тому визна-

чає розвиток життєвих і професійних цінностей, усвідомлення й здійснення особистістю сенсів індивідуального, соціального й професійного життя. Освітньо-професійний простір забезпечує можливість побудови індивідуальної траєкторії розвитку особистості студента як «суб'єкта пізнання, спілкування й майбутньої професійної діяльності» (Б. Г. Ананьєв), спрямованого на створення образу професійного світу і прийняття себе в ньому. Соціально-культурне, освітнє, професійне середовище як умовно виокремлені елементи узагальнюючої площини «цілісного буття культури», виступають полем, на якому здійснюється соціалізація й інтеграція особистості в соціальний і професійний контекст. Освітньо-професійний простір виступає відкритою системою, що припускає можливість його багатоваріативного саморозвитку та самоорганізації. Формування образу майбутньої професії, системи цінностей, ідентифікація із соціальними й професійними групами, засвоєння знань і навичок, професійних ролей, побудова еталонів діяльності й моделювання свого професійного майбутнього відбувається за допомогою педагогічних (функціонально-рольової, теоретичної, інформаційної, діалогічної, спів-

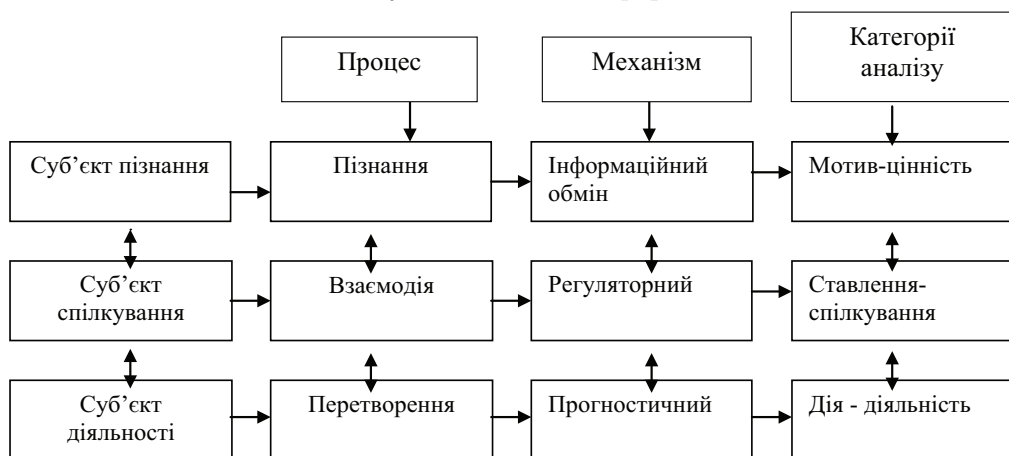

Рис. 1 Логіко-понятійний аналіз «суб'єкта пізнання, спілкування та діяльності».

Таблиця 1.

Компонентна структура професійного становлення особистості в системі «особистість-соціум».

Компоненти Рівні	Ціннісно-рольовий компонент	Функціональність як технологічний компонент	Суб'єктність як умова цілісності й системності прояву особистості
Особистісний	Цінність, установка, ставлення, ентропія тенденцій особистості	Знання, уміння, навички	Індивідуально- особистісні якості, самосвідомість, рефлексія, самовдосконалення
Соціальний	Роль, позиція, ентропія тенденцій соціального середовища	Способи професійних інтерацій	Індивідуальний стиль діяльності, саморегуляція, активність

робітництва) і психологічних (особистісної, активуючої, вільної, структурованої, формуючої) моделей навчання. Освітньо-професійний простір визначає зовнішні умови формування культурних, професійних цінностей особистості, розуміння свого місця й ролі в системі «людина-світ» та «людина-професія».

Аналіз внутрішніх умов вимагає описати всі форми існування «суб'єкта пізнання, спілкування й професійної діяльності», визначити процеси та механізми, що їх реалізують й розкрити поняття, які їх пояснюють. Внутрішні детермінанти професійного становлення особистості в освітньо-професійному просторі можна охарактеризувати через аналіз таких логіко-понятійних ланцюжків: «суб'єкт пізнання – пізнання – інформаційний обмін – мотив – цінність»; «суб'єкт спілкування – взаємодія – регуляція – ставлення

– спілкування»; «суб'єкт професійної діяльності – перетворення – прогностичність – дія – діяльність» (рис.1).

Диференціація ціннісно-рольового компоненту в структурі професійного становлення особистості здійснювалась за допомогою компонентного аналізу багатомірної площини, яка складається з освітньо-професійного середовища, як зовнішньої умови, моделі професійної діяльності О. Ф. Бондаренко, дворівневої моделі ідентичності Л. Б. Шнейдер та логіко-понятійного аналізу категорій, які описують внутрішні умови розвитку особистості (табл.1).

З'ясовано, що побудова майбутнім психологом ціннісних змістів професії й оволодіння засобами здійснення професійної ролі здійснюється шляхом подолання протиріч періоду фахової підготовки та обумовлює готовність до самостійної професійної ді-

Рис. 2 Структурно-функціональна модель ціннісно-рольового компонента.

яльності, яка визначається ціннісним ставленням до професії, когніціями, установками, очікуваннями й примірюванням професійних ролей.

Подальший детермінаційний та онтологічний аналіз ціннісно-рольового компонента дозволили побудувати структурно-функціональну його модель (рис. 2) та сформулювати базові теоретичні положення дослідження, а саме:

1. Ціннісно-рольовий компонент виступає інтегративною складовою, яка визначає інтенційність особистості, розкриває світоглядні ціннісні орієнтири, має спонукальну функцію та зумовлює засоби здійснення професійної ролі.

2. На особистісному рівні ціннісно-рольовий компонент представлений «цінностями», «установками», «ставленнями», «ентропією тенденцій особистості»; на соціальному – «роллю», «позицією», «ентропією тенденцій соціального середовища».

3. Ціннісно-рольовий компонент визначається мотиваційними, когнітивними й операційними установками, у формі яких утілюється особис-

тно-сміслові ставлення. Мотиваційна установка зумовлює значеннєве ставлення до професійного світу; когнітивна – обумовлює формування образу професії; операційна – визначає опанування рольових складових діяльності.

4. Сенсоутворюючий механізм відіграє роль синтезу потенційних можливостей та інтенційних прагнень особистості і залежить від змісту й технології освітньо-професійного процесу. Мотиваційний механізм виступає як ситуативно сформована смислова структура, що регулює навчальну діяльність. Диспозиційний механізм має стійкий життєвий сенс і забезпечує спонукання до професійної діяльності. Атрибутивний механізм забезпечує висвітлення сенсу в залежності від особистісних цінностей.

5. Виконавчим механізмом, який зумовлює розвиток ціннісно-рольового компонента, є нормативні протиріччя періоду фахової підготовки. Переживання протиріч супроводжується аналізом навчальної ситуації і власних перспектив, визначає ревізію ставлень та створення нових сенсів. Подолання

протиріч здійснюється шляхом підвищення активності, «регулювання професіогенезу» (В. Д. Шадриков).

6. Елементами ціннісно-рольового компонента виступають: умови (педагогічні та психологічні моделі навчання, технології педагогічних дій), детермінанти (установки, сенсоутворення), критерії (цінності, ролі, образи, проекція себе в майбутнє, дії), результативність – уявлення про професійну позицію.

«Професійна позиція» майбутнього психолога являє собою інтегруючу готовність до професійних дій різного спрямування, до самостійної професійної діяльності, як системи та включає, з одного боку, ціннісне ставлення (соціально значимі цінності, установки, змісти й очікування), а, з іншого, прийняття й примірювання професійної ролі, за умови, що професійна діяльність визнана й прийнята майбутнім психологом в якості життєвого пріоритету. Змістовно уявлення майбутнього психолога про професійну позицію базується на особистісно-смісловому ставленні до професії, наповнене соціально-етичними цінностями, емоційно-ціннісним та функціонально-рольовим прийняттям, усвідомленням приналежності до професійної реальності. До узагальнених та найголовніших діагностичних показників уявлення про професійну позицію, на нашу думку, відносяться три взаємодоповнюючих, а саме:

1. «соціальні і професійні цінності», які визначаються мотиваційною установкою майбутнього психолога;
2. «образ професії», що проявляє когнітивну установку;
3. «опанування рольових складових майбутньої діяльності», що обумовлюється операційною установкою.

Логіко-понятійний аналіз змісту «суб'єкта пізнання, спілкування й діяльності» в освітньо-професійному просторі дозволив визначити змістове наповнення кожного з діагностич-

них показників, які конкретизувались у параметрах їх опису. Показник «соціальні і професійні цінності» містить у собі параметри, що виступають засадою для формування професійного світогляду, особистісної ціннісної концепції професійної праці, етичної спрямованості, а саме: «емоційно-ціннісне прийняття професії», «емоційно-ціннісне відношення до себе як до професіонала», «соціально-етичні цінності професії». Показник «образ професії» включає параметри професійної ідентичності майбутнього психолога та з'ясовує відповідність та узгодженість реального «Я» та «можливого професійного Я», а саме: «образ успішного фахівця», «ступінь отождошення себе з професійною роллю», «уявлення про можливе і реальне виконання професійної ролі». Показник «опанування рольових складових майбутньої діяльності» визначає рівень оволодіння рольовим репертуаром майбутньої діяльності за допомогою параметрів: «ретроспектива оволодіння професійними діями, вміннями й навичками», «уявлення про типові професійні функції», «рівень реконструктивних вмінь».

Індивідуально-варіативний рівень аналізу уявлення про професійну позицію вимагав розглядати його з урахуванням всіх можливих сторін та характеристик опису. Тому у якості критеріїв уявлення про професійну позицію запропоновано розглядати пари конструктів, які дозволяють охарактеризувати її устрій з визначенням чотирьох рівнів за зразком моделі ментального досвіду, запропонованої М. О. Холодною.

Перший рівень складають «цінності», які обумовлюють прояв суспільно та професійно значущих характеристик професійної діяльності та розкривають особливості значеннєвого функціонування майбутнього психолога у професійній ситуації. Другий рівень представлений «регуляцією», яка дозволяє здійснювати контроль та усвідомленість щодо власних осо-

Таблиця 2.
Рівні та змістовий склад професійної позиції.

№	Рівні професійної позиції	Конструкти
1	Цінності	Творчість-відтворення; соціальна значущість- самозначущість
2	Регуляція	Визначеність-невизначеність; узгодженість-неузгодженість
3	Інтенційність	Активність-пасивність; безмежність-кінцевість
4	Рольова поведінка	Рольова варіативність- стереотипність; вдосконалення-шаблонність

бистісних і професійних ресурсів та самоздійснення. До третього рівня віднесено «інтенційність», яка формує суб'єктивні критерії професійних дій та характеризує можливість самозростання. Четвертий рівень проявляє уявлення майбутнього психолога про професійні дії у формі «рольової поведінки» та характеризує індивідуальні особистісно-створенні технології виконання майбутньої діяльності.

Відповідно до можливих траєкторій перебігу розвитку ціннісно-рольового компонента, зміст професійної позиції розкривають, на наш погляд, вісім пар конструктів (табл. 2).

Методичний підхід дослідження ціннісно-рольового компонента, зумовлений концептуальним положенням, що основним етапом соціальної трансляції змісту цінності є закріплення цього змісту у формі особистісних цінностей, які виступають джерелами мотивації й значеннєвої регуляції діяльності. Дослідження ціннісно-рольового компонента в структурі професійного становлення особистості

майбутнього психолога базується на припущенні, що між зовнішньою умовою – особливостями організації навчально-пізнавальної й навчально-професійної діяльності студентів та складанням уявлення про професійну позицію існує функціональний, психорегулятивний зв'язок.

Висновки: теоретичний аналіз проблеми професіогенезу з виокремленням потребо-енергетичного, структурного, онтологічного, функціонального та акмеологічного рівнів визначив механізми (протиріччя) та базові категорії опису («цінності», «професійна роль», «професійна позиція», «особистісні сенси») ціннісно-рольового компонента. «Освітньо-професійний простір» включає соціально-культурне, освітнє та професійне середовище і виступає зовнішньою умовою, що зумовлює аксіологічний вектор професійного становлення особистості майбутнього психолога як «суб'єкта пізнання, спілкування та професійної діяльності». Детермінаційний та онтологічний

аналіз дав можливість побудувати структурно-функціональну модель ціннісно-рольового компонента, визначити реалізуючий (мотиваційну, когнітивну й операційну установки), описовий (мотиваційне, атрибутивне та диспозиційне сенсоутворення) та виконавчий (нормативні протиріччя періоду фахової підготовки) механізми, які зумовлюють траєкторію розвитку шляхом пошуку сенсів

і цінностей особистісної та професійної екзистенції. Результатом розвитку ціннісно-рольового компонента в структурі професійного становлення особистості майбутнього психолога на індивідуально-варіативному рівні виступає професійна позиція як інтегруюча готовність до майбутньої професійної діяльності, що поєднує ціннісний простір особистості та вигоди професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева. – М. : Смысл, 1999. – 352 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития / Э. Ф. Зеер. – К. : Академия, 2009. – 240 с.
3. Зязюн, І. А. Педагогічна майстерність: [Підручник] / І. А. Зязюн. Л. В. Крамуценко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
4. Каліщук С. М. Освітньо-професійний простір як середовище, що детермінує професійне становлення особистості майбутніх фахівців / С. М. Каліщук // Актуальні проблеми психології : Етнічна психологія. Історія психології. Психолінгвістика / за ред. С. Д. Максименка, М.-Л. А. Чепи. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – Т. ІХ. – Вип. 5. – С. 146–150.
5. Каліщук С. М. Психолого-педагогічна технологія розвитку ціннісно-рольового компонента в структурі професійного становлення особистості майбутнього психолога : [монографія] / К. П. Потопа, С. М. Каліщук – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 280 с.
6. Каліщук С. М. Ціннісно-рольовий компонент професійного становлення особистості майбутніх психологів / С. М. Каліщук // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. ХІІІ. – Ч. 2. – К., 2011. – С. 127–133.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
8. Рабочая книга практического психолога: [Пособие для специалистов, работающих с персоналом] / А. А. Бодаев, А. А. Деркач, Л. Г. Лаптев. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 640 с.
9. Холодная М. А. Психология интеллекта / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2002. – 264 с.